

TRANZICIJA TRANZICIJE TRANSITION OF THE TRANSITION

Veselin Vukotić
Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, UDG, Podgorica

Rezime:

Da li dosadašnje iskustvo u sprovođenju i odvijanju procesa tranzicije omogućuje dublje sagledavanje suštine ovog procesa? Da li je jasnoća sadržaja tranzicije iz 90-ih prošlog vijeka i nakon dvije decenije ostala ista? Da li postoje neke sumnje u našim predstavama o tranziciji? Da li možda tranzicija ide u pogrešnom pravcu, pogotovu ako je testiramo sa stanovišta nekih budućih globalnih tokova.

Ideja rada jeste upravo ukazivanje na potrebu kritičnijeg odnosa prema praksi tranzicije i dominantnoj filozofiji shvatanja ovog procesa, kao i na potrebu da svaka zemlja, posebno manje zemlje, trebaju da vode računa i o svojim specifičnostima i realnoj snazi.

KLJUČNE RIJEČI: tranzicija, način razmišljanja, institucije, privatna svojina, globalizacija

Abstract:

Is the experience we have in implementing reforms and transition processes enough to enable us to see the essence of transition? Is our understanding of the transition contents from 90's still the same after two decades? Do we have any doubts about our notions of transition? Is it possible that transition is heading the wrong way, especially if we test it from the perspective of future global flows?

The main idea of this paper is to point out the need of more critical view on the practice of transition and the dominant philosophy underlying the understanding of this process; as well as the need that each country, especially small countries should take care about their uniquenesses and real strenghts.

KEY WORDS: transition, way of thinking, institutions, private property, globalization

IDEJA:

Da li dosadašnje iskustvo u sprovođenju i odvijanju procesa tranzicije omogućuje dublje sagledavanje suštine ovog procesa? Da li je jasnoća sadržaja tranzicije iz 90-ih prošlog vijeka i nakon dvije decenije ostala ista? Da li postoje neke sumnje u našim predstavama o tranziciji? Da li možda tranzicija ide u pogrešnom pravcu, pogotovu ako je testiramo sa stanovišta nekih budućih globalnih tokova.

Ideja rada jeste upravo ukazivanje na potrebu kritičnijeg odnosa prema praksi tranzicije i dominantnoj filozofiji shvatanja ovog procesa, kao i na potrebu da svaka zemlja, posebno manje zemlje, trebaju da vode računa i o svojim specifičnostima i realnoj snazi.

RAZRADA IDEJE:

Što je, zapravo pokrenula tranzicija – koje procese? Koji su to manje vidljivi procesi koji su pokrenuti a koji oblikuju kontekst kretanja naprijed? Odnosno što su posljedice tranzicije kada se posmatra dinamički?

Da li smo naučili neke lekcije ili izvukli pouke iz dosadašnjeg toka tranzicije, bilo praktičnog bilo teorijskog karaktera?

Na kraju bih ukazao na potrebu razmišljanja o novoj paradigmi ekonomije i u tom kontekstu posmatrano potrebu tranzicije tranzicije.

HIPOTEZA:

Tranzicija je promjena načina razmišljanja i ponašanja ljudi! Razmišljanje i ponašanje ljudi je dominantno pod uticajem interesne strukture i strukture društvene moći. Otuda je tranzicija promjena društvene strukture moći. Ako je to shvatanej tranzicije onda je pitanje da li je ta nova struktura na liniji megatrendova razvoja. Moja hipoteza je da **dominatno shvatanje i provođenje tranzicije nije u saglasnosti sa novom globalnom pozornicom, sa novim vremenom!**

Kuda ide tranzicija?

U tranziciji su porenute dvije ideje:

1. Stvaranje novih nacionalnih država (26)
2. Stvaranje novog društva- demokratski kapitalizam

Ove dvije ideje na nivou prakse se lagano stapaju u jednoj: **stvaranje države blagostanja**, odnosno ideala **socijalne države**.

Ako je država blagostanja, puzeći vid socijalizma, da li je dosadašnja tranzicija prelaz iz revolucionarnog socijalizma u evolutivni socijalizam?

Da li smo upali u zamku socijalističke transformacije socijalizma? Da li smo upali u zamku paradigme klasične nacionalne države?

Koji su to procesi koje na praktičnom nivou pokreće tranzicija i koji nevidljivo oblikuju našu makar blisku budućnost?

Po mom mišljenju, tri su procesa veomka snažna:

1. Konstruktivizam
2. Mehanicizam
3. Politicizam

Nešto o svakom:

1. Konstruktivizam: Unaprijed znamo šta hoćemo! Vjerujemo u našu konstruktivističku viziju razvoja društva. Postoji opšti cilj i shodno tom opštem cilju treba gledati društvo! Zar Zavodi za planiranje nisu bili društveni konstruktori ekonomskog sistema? Zar najveća pamet nije bila npr. u Gosplanu? Ta planska (konstruktivistička ekonomija) je završila u ekonomiji oskudice, kako kaže Kornai Ključna posljedica konstruktivizma je udaljenost od realnosti i neuvažavanje činjenica i poruka svakodnevnog života.

Još bliže, konstruktivistička logika se zasniva na uvjerenju da neko drugi bolje zna što su moji interesi od mene! Npr. pametna vlada zna bolje gdje da uloži moj novac od mene, pa zato propisuje visoke poreze. Visok porez ima, pored ostalog i poruku društva: bolje mi

znamo što treba građanima nego oni sami! Konstruktivizam je više oslonjen na logiku naredbi i pomoći, nego na logici stvaranja uslova i uklanjanja prepreka razvoju. Moderna riječ za konstruktivističku logiku jeste strategija! Za što nam sve nije potrebna strategija? Npr. u Crnoj Gori sve strategije su teške blizu 20kg! Brda papira! To je samo zaklon za birokratiju!

Jedna od omiljenih riječi konstruktivista su institucije! Neosporno je da su institucije izraz zrelosti nekog društva, odnosa u tom društvu, strukture interesa, a ne da su one paravan za jačanje kolektivističke diktature! Tokom tranzicije jačanje institucija je shvaćeno kao širenje države! A da li je baš tako? Što je institucija? Zar to nije znak kako da se ponašaš i zar žmigavac na automobilu nije institucija? „Jeste na državnom, ali nije na privatnom automobilom.“, kažu pobornici socijalne države. „Gospodo, žmigavac na automobilu je žmigavac, a ne ideologija!“

Konstruktivističku politiku nor, otkriva cilj ekonomske politike: makroekonomska stabilnost. Pod tim pojmom se podrazumjeva vođenje ekonomije tako da Ministar finansija nema traume u vezi sa budžetom! Ako država ubira dovoljno poreza – tada smo u situaciji blagostanja jer je postignuta makroekonomska stabilnost. Stopa rasta GDP je npr. 8%, što je povećalo GDP za 160.000.000 (npr. Crna Gora). Za toliko se apsolutno povećao i budžet. Onda dolazi do čuđenja da građani ne osjećaju tako direktno blagodeti makroekonomske stabilnosti! Naprotiv! Oni je plaćaju većim porezima!

Zašto je konstruktivistička logika protiv razvoja a za rast? Konstruktivizam je uvijek vezan za kvantitet, za nešto mjerljivo! Manje ili nikako za kvalitet, za nevidljive procese, za znanje, za nove organizacije, za inovacije.

Zar nismo svjedoci da vlade često neće razvoj, već makroekonomsku stabilnost i stopu rasta kao cilj ekonomske politike?

Kako je bilo u socijalizmu?

2. Mehanicizam. To je važan konstitutivni element mišljenja tzv. kvazi elita. To je vjera u tuđa rješenja. To je vjera da nam samo spolja mogu doći dobra rješenja. „Ne izmišljajmo toplu vodu... Prepišimo zakone uspješnih... Preuzimimo njihovo iskustvo...“ Mehanički prebacujemo insttucije sa Zapada u našu zemlju! Mi ne treba da izmišljamo toplu vodu već da stvaramo uslove da se ona koriste i da kultura naroda prihvati njeno korišćenje!

Mehanicizam je u direktnoj vezi sa vjerom u konstruktivizam. I jedna i druga logika odbacuje individuu, njene interese i njene odnose sa drugim ljudima i odbacuje kulturu – kao istorijski amalgam u ponašanju ljudi! Interesi pojedinaca, društveni odnosi i kultura su važni za razvoj institucija! Stoga je umjesto mehanicizma potreban evocionizam- stvaranje uslova za otvaranje procesa, a da ovi vode ka stvaranju institucija čiju suštnu nameće upravo **logika procesa**, a ne logika nečije pameti!

Ključna greška u tranziciji je mišljenje da odmah treba napraviti kolosalne institucionalne promjene, što prije donijeti obuhvatne institucionalne reforme i ugurati stvarnost u tako vještački stvorene institucije i institucionalne aranžmane! Najčešće su takvi institucionalni aranžmani ograničavali napredak. Pokazuje se da je **otklanjanje prepreka** u početku mnogo važnije od institucija samih po sebi. „Ova i druga iskustva sugerišu donosiocima ekonomskih odluka koji tragaju za „okidačem“ ekonomskog rasta pa je bolje mjerama ciljati goruće prepreke rastu... nego trošiti ograničene političke i administrativni kapital na ambiciozne

institucionalne reforme... Naravno, institucionalne reforme su na kraju neophodne da se održi ekonomski rast. Ali možda je lakše i efikasnije tome pristupiti kada ekonomija već raste i kada se troškovi mogu rasporediti tokom vremena.“¹

3. Politizam. Vjera da politika mora i može da rješava većinu problema i vjera da je kontrola svega od politike neophodna. Filozofija politicizma je stabilnost; odnosno politička stabilnost. Ovo znači sistem vlasti gdje su vlast i opozicija – vlast. Ovo proizilazi iz istovjetnosti ideja: odnosno opozicija nema svoju novu ideju kojom može da ugrozi vlast.

Populizam je praktični cilj, mnogo više važan nego ideje i otvaranje novih procesa razvoja. U jednom trenutku se nađe tačka ravnoteže: vlast nađe tačku nemoćne moći a opozicija tačku moćne nemoći! I to je tačka ravnoteže. Rezultat: to vodi stabilnosti, odnosno cementiranju odnosa u društvu. Na praktičnom nivou to znači da politički sistem postaje kočnica novim idejama, novom biznisu, inovacijama i preduzetništvu. Shodno političkom cementiranju – cementira se i biznis struktura: malo je novih biznisa i novih biznis prodora.

Čemu vode ova tri procesa: konstruktivizam, mehanizam i politicizam? Oživljavanju stare paradigme o važnosti uloge države u ekonomiji i o kontroli biznisa od strane države vode ka protekcionističkoj logici, gušenju biznisa i novih inicijativa. Bez obzira na visoke stpe rasta, dugoročno gledano ekonomija u čijoj osnovi su ovi procesi dugoročno nisu razvojno održive i imaju niske granice rasta! Odnosno sadašnje shvatanje tranzicije, potpomognuto logikom Zapada, neminovno vodi većinu novih tranzicionih zemalja u predvorje razvoja i u stalno zaostajanje u odnosu na razvijene zemlje. Da li su danas razvijene zemlje došle do današnjeg nivoa razvijenosti mjerama koje se predlažu nerazvijenim tranzicionim zemljama?²

To je za mene ključno praktično pitanje u daljem razmišljanju o tranziciji. Ako je to praktično pitanje, kude se kreće razmišljanje o novim pretpostavkama tranzicije i razvoja novih zemalja?

Prije toga, ukazao bih na to koje lekcije smo mogli naučiti iz tranzicije, kao i na zablude malih zemalja da slijepo slušaju birokratsko-političke naredbodavne savjete u vezi sa sopstvenim razvojem, odnosno slijede politiku mekdonaldizacije sopstvenog razvoja.

LEKCIJE TRANZICIJE

Koje su lekcije koje treba shvatiti kao pouke na nivou ponašanja pojedinaca, biznisa i države? Ukazao bih na neke psiho-filozofskog karaktera, jer u krajnjem tranzicija jeste promjena ponašanjai logike u jednom društvu.

Prvo, u životu treba razbiti snove o postojanju raja (ili pakla) u ekstremnom mitološkom smislu. Tranzicija je shvaćena kao prelaz iz jednog sistema- socijalizam u drugi sistem: kapitalizam, kao prelazak iz svijeta tame u svijet svjetlosti. Da li smo bili svjesni opasnosti od upadanja u državu balgostanja, u društvo koje takođe opstaje na preraspodjeli i visokoj državnoj potrošnji?³ Da li smo bili svjesni Šumpeterovih ideja

---

¹ Dani Rodrik: *Zbogom Vašingtonskom konsenzusu*, Panoeconomicus, Novi Sad, 2/2008.

² Vidi: Norbert Elias: *Proces civilizacije*, izdavačka kuća Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2001.

Dejvid Lekdis: *Bogatstvo i siromaštvo naroda*, Zašto su jedni siromašni a drugi bogati, Stubovi kulture, 2004, Beograd

³ Edgar Browning: *Stealing from Each Other, How the Welfare State Robs Americans of Money and Spirit*, PRAEGER, London, 2008.

iz njegove knjige: „Kapitalizam, Socijalizam, Demokratija“? Iz ovoga proizilazi potreba individualizacije razvoja, ne njegova birokratizacija!

Drugo, nismo shvatili lukavstvo države odnosno politike. Bez obzira na sve tehnološke poremećaje tokom tranzicije, u krajnjem se pokazuje da je tranzicija proces kako da država koja je početkom raspada jednog sistema izgubila moć, ponovo povрати vlast. U osnovi tranzicije je povratak izgubljene moći države! Odnosno, anahronizam isupnjava sadašnji koncept tranzicije!

Treće, da li smo dovoljno shvatili da je kriza šansa? Kriza je razbijanje do tada zacementiranih društvenih odnosa! Razbijanje zacementiranih društvenih struktura! Kriza je kao pucanje brane... Pritisak raste, raste, raste, društvo nema mehanizam da ga u hodu ublažava i nalazi oduške, i dolazi do krize, odnosno pucanja brane. Da li da opet zadržavamo logiku koja je dovela do krize ili da je mijenjamo? Da li je logika ostala ista i slična, samo su se promjenili igračci koje je na scenu dovela tranzicija?

Četvrto, glorifikacija višepartijskog sistema, „Nema gospodara ako nema slugu“ (Hegel), odnosno nema moćne politike bez nemoćnih građana. Slijepo preuzimanje ovog sistema, posebno u malim, novonastajućim zemljama tranzicije dovodi do glorifikacije sistema demokratije tj. vladavine većine! Sigurno da je u tom vremenu Čerčil bio u pravu kada je rekao da je demokratija najlošiji sistem kada ne bi bilo postojećih alternativa. Ipak, u vremenu tehnoloških mogućnosti, zar nisu mogući i nove metode naposredne participacije stanovništva, kao i različitih sistema demokratije, pogotovu u malim zemljama i na lokalnom nivou!

Ustavi većine zemalja su obični statuti kako se uređuje državna birokratija! Nije iskorišćena šansa da se promovise nova ustavna paradigma: umjesto paradigme kako uređivati vlast i odnose u vlasti, razviti paradigmu **kako pojedinca zaštititi od većine!** Zar Ustav ne treba biti akt koji prava pojedinca štiti od moguće samovolje većine! Trebamo više neposrednosti u izražavanju volje ljudi, više referendumu, manju vlast političkih partija,... Bez obzira na pravnu snagu države – **individualne slobode i moć pojedinaca** su u **logici porcesa budućeg društva**. Tranzicija je davala šansu da se među prvima uključimo u te procese!

Peto, u tranziciji se razvija princip da je jednakost je važnija od slobode! Državna elita koja želi da centralizuje odnose izbacuje na površinu ovu teoriju: svi smo jednaki, odnosno teoriju o jednakim stomacima! To je u suštini filozofija socijal-demokratije u Evropi! Zapravo, država blagostanja je kreacija socijal-demokratije, kao što je i socijalistička država bila kreacija konstruktivista i komunista. Razlika je samo u tome što socijal-demokrate više cijene novac od ideala – jednakost je ideal! Princip slobode stvara uslove da princip nejednakih sposobnosti, znanja i vještina stvori mnogo veću šansu za jednakost među ljudima nego propisivanjem jednakosti i kriterijuma jednakosti, kojima je izložen 20-vijek!

Šesto, tranzicija je ukazala na nužnost svojinske demokratije, mnogo prije političke demokratije! **Svojina** je pored **porodice** i **države**, ključna institucija koja reguliše odnose u jednom društvu. Svojina određuje način razmišljanja i ponašanja ljudi!⁴

---

⁴ Ibn Kaldun: Mukadima, Svjetlost, Sarajevo, 1985.

Kako sve resurse kojima jedna zemlja raspolaže – podijeliti građanima? Kako da oni postanu vlasnici- i da sami sa tim upravljaju! Ovo znači da je **kuponska privatizacija** bila najbolji oblik privatizacije! Dati ljudima šansu da preko tržišta kapitala otvore procese – učenja tržišne ekonomije i shvatanja globalne ekonomije! Tržište kapitala je vrhovni kriterijum uspješnosti finasijskog tržišta i promjena jednog sistema.

Sedmo, shvatanje vremena. Tranzicija ukazuje na pogubnost kratkoročnosti i važnost dugoročnosti. Zapravo, upadanje u logiku kratkog roka je opasnost gubljenja vizije. To je upadanje u logiku inercije i imitacije, slijeđenje modela razvoja koji su bili uspješni u prošlosti. Vjera da je nečija prošlost – naša budućnost! To je obrazac za ubijanje preduzetničkih sposobnosti naših ljudi! To je obrazac da se ljudi bave zanimanjima koja su prošla... Da ličimo na menadžment fabrike „Oliveti“ (pisaće mašine) koji se bori da poveća efikasnost proizvodnje, u trenutku nastanka PC računara!

Brzina! Brže donošenje odluka! Važno je shvatiti da sve što se danas dešava u tranzicionim zemljama, u svijetu uopšte, nije ništa novo! Sve se to dešavalo i prije Hrista i u poslednjih 2.000 godina. Ključna razlika je **tehnologija** i posljedice koje ona nosi! Ljudi danas nisu ništa pametniji! Nisu moćniji! Pitanje je da li su srećniji- što bi se moglo zaključiti na bazi učenja starih Grka?⁵

Da li se tokom tranzicije izgradio sistem koji brzo donosi odluke? Koji uvažava vrijeme i oplodnju novca u vremenu? Da li je velika birokratija u konfliktu sa potrebom brzog donošenja odluka?

Da li se možda promjena cjelokupne civilizacije može izraziti jednom riječju: brzina! Brzina je zgušnjavanje intenziteta korišćenja vremena! Stoga današnji prosječni vijek čovjek nije 80 godina, već ga treba korigovati sa intenzitetom korišćenja tih 80 godina! Zašto su neki ljudi viječni!

Osmo, slijepa vjera u institucije kao sinonim države i glomazne institucionalne aranžmane je zabluda! Početak tranzicije sa unaprijed zacrtanim institucionalnim aranžmanom, koji je prepisan spolja, te neuvažavanje kulture, običaja, morala, mentaliteta ljudi iz tog kraja vodi ograničenju razvoja!⁶ To je suprotno i globalnoj tendenciji povećavanja broja država, odnosno razbijanja sadašnjeg sistema nacionanih država.

Kako već danas ističu kritičari dosadašnje paradigme tranzicije oni kažu da nje važno ukloniti prepreke, barijere, otvoriti procese, pa tek na toj liniji graditi institucije. Graditi insitucije koje mogu da vezuju globalni proces sa lokalnom kulturom. Da li su, ako je kultura važna, sve institucije iste? Da li postoje specifičnosti? Da li sve mora biti isto da bi bilo i globalno?

Da li su, kao što sam rekao, institucije vjera u moć države? Da li je jačanje institucija samo jačanje **države**? Da li bi jačanje institucija istovremeno trebalo biti jačanje društva?

---

⁵ Ronald Rajt.: Kratka istorija napretka, Geopolitika, Beograd

⁶ Svetozar Pejovich: Why is culture important?, Walter Eucken Institute, 2003

Deveto, država treba da postane dio društva, a ne vlasnik društva. Nacionalna država postaje sve više anahrona institucija! Vjerovatno će to protivljenje ovoj tezi platiti milioni ljudi u budućnosti! Zar nije za očekivati da će države koje to danas shvate, biti centri moći u budućnosti? Kao što su npr. Holandija, Portugalija, Danska, postale „velesile“ koje su shvatile procese koji razbijaju Rimsko carstvo i gradile svoje države na tim procesima! Da li je slično moguće i danas?

Deseto, tranzicioni procesi traže **hrabrost!** Procesu traže vjeru u sebe! Procesu traže ljude koji su spremni da mnogo toga žrtvuju, pa i svoj život, da bi s one i desile! Zar Isus Hrist nije paradigma kako se uvodi i kako se žrtvuje za ideju? Malo ko o Isusu Hristu govori kao o hrabrom čovjeku⁷! Hrabrost se vezuje za Aleksandra Makedonskog, Cezara, Kolumba, Napoleona,... Ali oni su bili hrabri da odbrane i razvijaju tadašnju paradigmu razvoja. Hrist je bio hrabar da razvija novu paradigmu i da vjeru u nju dokaže svojim životom? Da li je tranzicija trebala više hrabrih duhovnih vođa tipa Klause, Lare,.....?

Iz svih ovih lekcija možemo izvući jednu zajedničku: Okrenuti se životu i pojedincu, njegovoj slobodi i kvalitetu života jeste ta ključna poruka i lekcija tranzicije!

MALA ZEMLJA U TRANZICIJI

Kako kontekst procesa (konstruktivizam, mehanicizam i politicizam) i lekcije tranzicije utiču na kontekst društvenih odnosa u maloj zemlji (npr. Crnoj Gori) u peridu tranzicije? Što je u spletu tih okolnosti pogubno za malu zemlju?

Imitacija velike i snažne zemlje! Imati sve organe društva, sve ceremonijalne moći nacionalne države, imati brojnu birokratiju, diplomatiju, izmišljati zakone, regulatorne sisteme...

Koja je razlika u organizaciji društva u Crnoj Gori i SAD? U Crnoj Gori i Francuskoj? U Crnoj Gori i Njemačkoj? Da li je 650.000 stanovnika isto što i 50 i više miliona?

Da li je organizacija države isto što i McDonalds- svuda ista? Da li je McDonalds jedini lanac brzih restorana?

Riječju, da li je oblačenje globalne uniforme jedina šansa za malu zemlju? Pitanje je: što može dobiti mala zemlja od globalnih procesa ako je ista kao i sve ostale?

Što je danas prosperitetno za malu zemlju?

Biti drugačiji! Biti osoben! Biti brendiran! Biti preduzimljiv! Biti jedinstven!

Šansa male zemlje je biti drugačiji i prepoznatljiviji!

Da li mala zemlja ima mogućnosti da realizuje ovakvu politiku? Zar je veliki sistem neće ugušiti?

---

⁷ Vidi: Colin Durier: A.D. 33. godina koja je promijenila svijet, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007

Danas je moć u rukama velikih sila i malih i veoma malih zemalja! Velike sile (da koristimo staru terminologiju) imaju moć velikih. Međutim, i male zemlje imaju moć velikih. Biti mali postaje prednost – ako se veličina shvati kao snaga brzine prilagodljivosti

Zašto? Kuda idu novi globalni tokovi? Da li terba da se prilagođavamo tokovima iz prošlosti ili tokovima iz budućnosti? Da li „osvajati“ prošlost koja je završena ili budućnost koja je počela?

LEKCIJE I PORUKE ISTORIJE RAZVOJA

Da li naš ekonomski razvoj u prošlosti može dati neki kontekst u okviru kojeg treba posmatrati tranziciju? Ako je cilj svake zemlje i provođenja procesa u tranziciji u njoj povećavanje kvaliteta života građana, odnosno povećavnja i pojedinačnog i ukupnog bogatstva u toj zemlji onda se neminovno postavlja pitanje: **Zašto su neke nacije bogate, neke siromašne?**

Napredak i razvoj traže **inicijativu**, a ona ne pada sa neba! Traži tehnološke pronalaskes i ljude i njihovo znanje. A inicijativa uvijek ima prepreke! Zemlje u kojima su te prepreke novim inicijativama otklanjane – danas su razvijene! Inicijative su vodile ka **privatnoj svojini** i **jačanju institucija baziranih na privatnoj svojini**. Privatna svojina je bila sredstvo za ograničavanje moći vladara i njihovog despotizma. Tamo gdje se slavio uspjeh – danas su razvijeni! Tamo gdje se slave neuspjeh i poraz – danas su nerazvijeni. Da li je **tranzicija afirmisala ovakav prilaz i shvatanje života? Da li je tranzicija afirmisala ekonomske slobode, a to znači slobodu pojedinaca da se bavi biznisom (zaradom novca) kao i razvoj vjere da je biznis ključni faktor razvoja društva i bogatstva pojedinca!**

LEKCIJE BUDUĆEG RAZVOJA

Četiri su važne megapromjene koje se dešavaju u današnjem svijetu, a koje su važne za shvatanje ideje ekonomskih sloboda, odnosno suštine tranzicije...:

- 1) Razvoj globalne ekonomije;
- 2) Slabljenje nacija – države;
- 3) Nova teorija ekonomije;
- 4) Novi pogled na svijet

1. Globalna ekonomija

Da li činjenica da je Zapad nastao i postao najrazvijeniji na bazi inovacija i tehnoloških pronalazaka, ulaganja u znanje i širenja tržišta važi i danas za pojedine zemlje?

Zar primjeri Irske i Finske to ne potvrđuju? I jedna i druga zemlja su krenule putem ulaganja u tehnologiju i znanje, odnosno u ljude! I jedna i druga su oslobodile snage preduzetništva i isto tako oslobodili se straha od stranaca i stranog kapitala. I jedna i druga zemlja su se oslobodile mita o značaju nacionalnog tržišta i razvile strategiju razvoja domaćih kompanija na prodaji na tržištu izvan njihovih granica. Finska je čak uvela engleski kao zvanični jezik biznisa.

I jedna i druga zemlja su promijenile svtatešku viziju razvoja! Vizija je bila zasnovana na sigurnosti da iako su mali, mogu biti jaki na svjetskom tržištu. Odnosno, oni su svoje zemlje shvatili kao **platforme za biznis** sa ostatkom svijeta, a ne kao tvrđavu u okeanu globalne ekonomije.

Tako su postale dio globalne ekonomije.

Dva su bitna elementa globalne ekonomije:

1. Ona se odvija kroz mehanizam svjetskog tržišta koje povezuje i uvezuje svjetsku ekonomiju u jednu povezanu i kompletanu cjelinu.
2. Globalna ekonomija ukida granice odnosno ona stvara svijet bez granica. Danas granice ne postoje za komunikacije, kompanije, za kapital i za potrošače.

2. Globalna ekonomija i nacija-država

Globalna ekonomija je ekonomija koja ukida državne granice. Kako se ova promjena doživljava u našim glavama koje su čitavo shvatanje stvarnosti, posebno ekonomske, zasnovale na klasičnoj nacija-državi? Ekonomija kao nauka je bila vezana za nacija-državu i čak i dobila ime **politička ekonomija**.

Šta je ekonomska suština nacija-države?

- Zaštita domaće ekonomije. Za razvoj je važno prije svega nacionalno tržište, a ne svjetsko tržište. Tokovi uvoza i izvoza, kao veza sa svjetskim tržištem su pod kontrolom države. To je zatvorena ekonomija, odnosno zatvorena ekonomija je nastala i prije Kejsna. Nacije-države imaju simbole, nacionalnu teritoriju, svoju valutu i Centralnu banku koja štiti valutu i vojsku.
- Ključna ekonomska filozofija u nacija-državi je protekcionizam!

Što se dešava sa ovim ključnim elementima nacija-države kada se otvaraju granice? Čemu npr. granične kontrole u svijetu interneta? Da li je u novim uslovima nacija-država može zadržati jaku političku funkciju, ako znamo da se dio političkog suvereniteta prenosi izvan njenih granica? Da li bi država umjesto političke trebalo da postane ekonomska jedinica? Nezavisno od toga da bude **regija-država**, kako kaže Ohmai ili **kospomopolitska**, kako kaže Urlih Bek.

Jasan je trend da će globalna ekonomija umjesto političke države sve više tražiti ekonomsku državu! Ovo ima nezamislive posljedice po budući razvoj u ovom vijeku. Da li tranzicija vodi političkoj ili ekonomskoj državi?

3. Globalna ekonomija i ekonomska teorija

Da li shvatanje ekonomije i vođenje ekonomske politike može ostati nepromijenjeno u uslovima postojanja globalne ekonomije i slabljenja nacija-države?

Da li mi, ekonomisti ptomjećujemo ovu pojavu? Da li mi ekonomisti više gledamo u živo srce ekonomije, u ono što se dešava oko nas i to proučavamo, ili smo mi više okrenuti poznatim učenjima iz prošlosti i kroz razne varijacije pokušavamo da njima objasnimo sadašnju ekonomsku stvarnost? Da li smo se katkada zapitali: **Zašto su ti veliki ekonomisti tako mislili?**

Da li su oni veliki mislioci naše nauke zbog toga što su otkrili prirodne zakone ekonomije ili što su njihova misao i njihove ideje proizvod istorijskog okruženja, istorijskih okolnosti u kojima su živjeli? Ako je tako, da li teorija koja je važila u jednom okruženju važi i danas bez velikih nedostataka? Zar Smit nije govorio samo o fabrici, a ništa o uslužnm sektoru? David Rikardo je govorio o komparativnim prednostima u vremenu kada je njegova domovina Engleska bila velesila. Kejnsovo učenje o opštoj teoriji ekonomije je nastalo kao odgovor na Veliku ekonomsku krizu! Hajek i Mizes – odgovor na snagu države blagostanja!

Izuzetno je važno shvatiti da se promjenama okolnosti mijenjaju i teorije o ekonomiji!

Ako je ekonomska misao više evolutivna (prilagođena okolnostima) nego fizička (prirodni zakon), da li ljekovi stare ekonomije važe i danas?

Ako je globalna ekonomija realnost, da li onda klasična makroekonomija (Kejnsova makroekonomija) važi i danas? Da li je makroekonomska stabilnost, to će reći, odnos između zaposlenosti i inflacije ključni cilj ekonomske politike? A zar tranziciona ekonomska politika ne počiva na mitu makroekonomske stabilnosti?

Dva su prilaza: (a) **ili da ostanemo u snu naših velikih ekonomskih mislilaca u prošlosti;** (b) **ili da otvorimo oči i tražimo srce ekonokije koja se dešava oko nas.**

Tehnologija je promijenila svijet. Bolje reći, primijenila je percepciju svijeta u kome živimo. To mijenja i ekonomiju. A ekonomija, odnosno ekonomsko okruženje je postojano koliko i meteorologija.

4. Globalna ekonomija i nov pogled na svijet

Danas smo još uvijek zarobljenici mehaničke paradigme koja je oblikovana otprilike prije 400 godine. Njeni utemeljivači su bili Frensis Bekon, Rene Dekart i Isak Njutn.

To je svijet uzroka-posljedice, determinizma i linearosti, svijet vidljivog i materijalnog.

Međutim, istraživanje atomskog i subatomskog svijeta u 20. vijeku razotrkilo je neočekivanu ograničenost klasičnih ideja učinivši neophodnim radikalne revizije mnogih osnovnih pojmova.

Svijet je mnogo kompleksniji nego što ga je klasična fizika prikazivala. Kvantna fizika otkriva tu kompleksnost (Hajnzerberg, Bor).

Ali, šta se desilo sa nastankom kvantne fizike? Da li smo ušli u razumijevanje svijeta neodređenosti? Svijet haosa? Svijet anarhije? Da li postoji neka sličnost između svijeta kompleksne kvantne fizike i globalne ekonomije? Poznati istraživači globalne ekonomije daju potvrđan odgovor

Pitanje je: da li se možda globalna ekonomija, zbog sličnosti sa kvantnom mehanikom može nazvati i „kvantna ekonomija“?

Crna Gora između globalizacijskog šoka i globalne ekonomije

Vraćam se na početak rada.

Posmatrano u kontekstu izloženih megatrendova odnosno postojanja globalne ekonomije, koji razvojni put da odabere Crna Gora? Što da je suština njene tranzicije?

Da li je to put **ekonomskih sloboda** koje vode globalnoj ekonomiji ili treba da prihvatimo danas ponovo oživjelu **protekcioniističku filozofiju** u Crnoj Gori? Da li je to put jačanja biznisa i vjera da se novac stvara samo u biznisu, ili je to vjera u državu kao proizvođača novca? Da li je to vjera da se novac zarađuje na tržištu ili je to vjera u donacije, stranu pomoć, inostrane fondove, zaduživanje, Svjetsku banku, evropske fondove? Da li je za nas važno tržište ili strana pomoć? **Ispružena ruka koja traži je uvijek ispod ruke koja daje, kaže jedna afrička poslovica.** Da li su za naš razvoj važni kvalitetni proizvodi i kvalitetne usluge koje se proizvode u Crnoj Gori, a prodaju i izvan Crne Gore ili ćemo prodavati crnogorske političke koncepte svijetu?

Da li ulaganje u znanje i istraživanja i transfer tehnologije koje se valorizuje na širem tržištu ili ulaganja u političare i birokratiju? Da li privatna svojina ili zadržavanje državno-partijske svojine?

Da li da se razvija otvorena ekonomija ili kako se zalažu neo-protekcionsiti zatvorena i kontrolisana? Kako da odgovorimo na izazove globalizacije: otvorenosću ili kako ističu neoprotekcionisti zatvaranjem i razvojem **jež-ekonomije**? Da li su protekcionisti u šoku jer s jedne strane u globalnoj ekonomiji bez granica nemaju mogućnosti da štite uvozno-izvozne tokove i finansijske tokove, a s druge strane imaju strah šta to oni mogu ponuditi na svjetskom tržištu? Globalna ekonomija izbacuje protekcioniističku misao iz ležišta!

Sva ova pitanja treba razmatrati u kontekstu globalne ekonomije! Oni koji shvataju da je globalna ekonomija realnost i da je njeno odbijanje uzaludno oranje mora imaju jedan koncept razvoja Crne Gore. Oni koji smatraju da ta ekonomija ne postoji i koji su anti-globalisti imaju, bar na riječima, svoj koncept.

U tom kontekstu je važan je odnos prema ulozi i organizaciji države. U našem shvatanju država sve više treba da bude ekonomska jedinica, a sve manje politička. Šta je npr. uloga diplomatije, ako ne ekonomska? Globalna ekonomija ukida granice. Model nacija-države, odnosno političke države podrazumijeva granice. Nacionalna država gubi moć! Nastaje jedna nova moć: **moć globalne ekonomije**, odnosno **moć tržišta (kapitala)**! To je nevidljiva moć i moć koja nikoga ne prisiljava! To je moć bez prisile! Ako hoćeš, ukidaj granice i stvaraj uslove da kapital dođe i da se zadrži! Ako nećeš, kapital ide drugdje! Zemlja koju budu zaobilazili investitori osuđena je na zaostajanje! Da li je to povećanje budžetske potrošnje u Crnoj Gori neka snaga za privlačenje kapitala? Da li je Crnoj Gori zaista potrebno oko 40.000, a biće ih više, ljudi koji primaju platu iz poreza?

Mi smo predlagali koncept mikro-države, ekonomsko i razvojno organizovane države koja bi podstakla razvoj jednog otvorenog i na znanju zasnovanog društva i dali smo alternativu sadašnjem političkog sistemu u Crnoj Gori – uvođenje predsjedničkog sistema i još neke izmjene.

Koncept pokušava da bude u skladu s vizijom uključivanja Crne Goreu tokove globalne ekonomije. Ali, ko nema znanja i osjećaja za principe globalne ekonomije, teško da je mogao razumjeti koncept mikrodržave.

Sve je to shvaćeno u kontekstu mehaničke paradigme i mehaničkog pogleda na svijet, pa je mikro shvaćeno kao nešto nedostojno za visoke Crnogorce! Ali, da je snaga u **visini i težini**, atomska bomba bi se morala zvati drugačije!

Ipak, jedna nova ekonomska misao koja nastaje u Crnoj Gori, vjerovatno će uticati na dalje tokove u načinu razmišljanja. Zapravo, od samog početka tranzicije smo shvatili da su mnogi problemi sa kojima živimo novi i da se ne mogu rješavati receptima starih ekonomskih teorija. Ne postoje recepti, pogotovu ne - u svijetu kompleksnosti i međuzavisnosti, svijetu nove tehnologije i znanja, u svijetu kada paradigma zasnovana na **fizici** ustupa mjesto jednoj **novoj paradigmi**, zasnovanoj na **biologiji**, odnosno taj prelaz od determinizma koji proizilazi iz zakona fizike u neodređenost i neizvjesnost evolucije i razvoju nove ekonomske teorije. Traži se novi pristup ekonomiji i na teorijskom i na praktičnom nivou! Mi smo možda jedina struka u Crnoj Gori koja je tim putem krenula od samog početka tranzicije. Možda smo zato i najviše na udaru kritike.

Literatura:

1. Dejvid Lendis (2004): *Bogatstvo i siromaštvo nacija*, Stubovi kulture, Beograd
2. Kenichi Ohmae (2007): *Nova globalna pozornica*, MATE, Zagreb
3. Norbert Elias (2000): *Proces civilizacije*, IK Zorana Stojakovića, Sremski Karlovci
4. David Henderson (2004): *The Role of Business in the Modern World*, IEA, London
5. James Fulcher (2007): *Capitalism- A very short introduction*, Oxford
6. Vilhelm fon Humbolt (1991): *Ideje za pokušaj određivanja granica djelatnosti države*, IK Zorana Stojakovića, Sremski Karlovci
7. John Poliknchorhe (2003): *Kvantna teorija*, Šahinpašić, Sarajevo
8. Bertelsman Stiftung, ed (2007): *Bertelsman Transformation Index 2007*
9. Edgar K. Birowing (2008): *Stealing from each Other, , How the Welfare State Robs Americans of Money and Spirit*, PRAEGER, London
10. Colin Durier (2008): *A.D. 33. godina koja je promjenila svijet*, Naklada Ljevak, Zagreb
11. Fernan Blodel (2008): *Materijalna civilizacija, Ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII vijeka*, knjiga I i II, CID, Podgorica
12. Ronald Rajt (2007): *Kratka istorija napretka*, Geopoetika, Beograd
13. Svetozar Pejovich (2003): *Why is Culture Important*, Walter Eucken Institute
14. Ljubomir Madžar (1995): *Svojina i reforma*, Institut ekonomskih nauka, Beograd
15. Veselin Vukotić, Svetozar Pejovich (2002): *Tranzicija i institucije – što dalje?*, Tranzicija i institucije, zbornik radova, Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja, Beograd
16. Enrico Colombatto (2006) "Law, Economics and the Institutional Approach to Development and Transition: Towards an Evolutionary Perspective" ICER Working Papers 7-2006, ICER - International Centre for Economic Research, Torino

BIOGRAFIJA

Veselin Vukotić, osnivač i dekan Fakulteta za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, Univerziteta UDG, Podgorica; idejni tvorac i predsjednik Instituta za strateške studije i projekcije, Podgorica i naučni savjetnik u Institutu društvenih nauka, Beograd. Osnivač je i rukovodilac postdiplomskih studija „Preduzetnička ekonomija“. Aktivno učestvovao u koncipiranju novog ekonomskog sistema u Crnoj Gori. Član Mont Pelerin Society.